

Koulujen oppikirjavalinnat Helsingissä

Kansakoulujen kirjavalinnat

Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa määrättiin, että koulun johtajan tai johtajattaren oli lukuvuoden alussa tehtävä ehdotus käytettävistä oppikirjoista kansakouluntarkastajalle ja Helsingin kansakoulun johtokunnalle. Nämä tutkivat ehdotuksen “yksissä neuvoin” ja vahvistivat yleensä sen. Jos koulutoimen ylihallitus ei ollut vielä näin valittua kirjaa “katsonut soveliaaksi”, kirja oli ennen käyttöön ottoa lähetettävä ylihallituksen tarkastettavaksi. Itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä kansakoulujen kirjavalinta pysyi suunnilleen samana eli johtaja ja opettajat tekivät ehdotuksen ja johtokunta hyväksyi sen ja kansakouluntarkastaja vahvisti. Myöhemmin oppikirjaksi voitiin valita ja ottaa vain kouluhallituksen hyväksymiä kirjoja.

Opettajilla ja paikallisilla kouluviranomaisilla oli pitkälle menevä oikeus valita kouluhallituksen hyväksymistä kirjoista mieleisensä. Vain muutamissa tapauksissa näyttää siltä, että johtokunta ja tarkastaja ovat päättäneet oppikirjan kuulematta ainakaan kaikkien asianomaisten opettajien ja johtajien mieltä. Yleisesti kuitenkin johtokunta pyrki päättämään opettajien enemmistön mielipiteen mukaisesti. Kun Helsinki kasvoi ja koulujen sekä opettajien määrä lisääntyi, ongelmaksi tuli enemmistön mielipiteen selville saaminen. Opettajien mielipidettä selvitettiin opettajiston ja opettajayhdistyksen kokouksissa. Vuonna 1928 opettajayhdistys perusti neljä komiteaa ehdotta-

---

maan oppikirjat neljään oppiaineeseen, komiteoiden ehdotuksia käsiteltiin sitten seuraavana vuonna kaikkien opettajien yleisessä kokouksessa.

Helsingin kansakoulujen opettajat sopivat vielä 1940-luvulle saakka istumaan suuren koulun juhlasaliin pohtimaan yhteisiä asioita. Alueliitosten ja muuttoliikkeen kasvaessa opettajat mahtuivat vain hyvin suuriin tiloihin. Yhteisten kokousten pitäminen ei enää ollut tarkoituksenmukaista. Tämä vaikeutti oppikirjavalinnan tekemistä entiseen tapaan. Säästäväisyyden ja yhdenmukaisuuden vuoksi oppikirjavalintoja ei kuitenkaan haluttu antaa koulujen tehtäväksi.

Oppikirjatoimikunta perustetaan

Joskus valitettiin, että oppikirjat oli valittu hätäisesti ja harkitsemattomasti. Puutetta pyrittiin korjaamaan eri tavoin. Joskus annettiin tietyn alan kirjat muutaman opettajan tutkittavaksi, ja nämä ovat esittäneet huomionsa opettajainkokouksissa opettajien yhteisen ehdotuksen pohjaksi. Helsingin Opettaja-yhdistys lähetti 31.5.1949 tarkastajaneuvostolle kirjeen, jossa se katsoi, että opettajille olisi varattava säädösten mukainen tilaisuus lausua mielipiteensä oppikirjoista. Tarkastajaneuvosto ehdottikin kansakoulujen johtokunnalle, että oppikirjavalintoja varten perustettaisiin komitea. Komiteaan kuuluisi yksi alakoulunopettaja, kaksi yläkoulunopettajaa ja kaksi jatkokoulunopettajaa.

Kansakoulun johtokunta ei kuitenkaan vielä innostunut asiasta, vaan otti asian käsittelyynsä vasta viisi vuotta myöhemmin. Johtokunta pyysi 20.5.1954 tarkastajaneuvostolta ehdotusta siitä, miten oppikirjavalinnat tulisi tehdä. Tarkastajaneuvosto esitti seuraavana keväänä, että opettajakunta valitsisi erityisen toimikunnan eli oppikirjatoimikunnan, joka jakautuisi ala-, ylä-, jatko- ja apukoulujaostoihin. Johtokunta hyväksyi

esityksen 24.3.1955. Opettajakunta valitsi toimikunnan kuitenkin vasta 21.11.1956, siihen tuli kymmenen jäsentä. Helsingin Opettajayhdistys pyrki siirtämään opettajakunnan valitseman toimikunnan kaupungin toimikunnaksi, mutta se torjuttiin, koska oppikirjojen valinta katsottiin kuuluvan opettajien virka-tehtäviin. Opettajayhdistys tyytyi sitten maksamaan toimikun-
nan kulut. Oppikirjatoimikunnan tehtävänä oli järjestää uusien oppikirjojen kokeilut, tiedottaa kokeilujen tuloksista opettaja-
kunnalle sekä järjestää äänestykset käytettävistä oppikirjoista. Äänestysten jälkeen kansakoulujen johtokunta teki sitten pää-
tökset hankittavista oppikirjoista

Oppikoulujen kirjavalinnoista

Keisarillisen Majesteetin Armollinen Koulujärjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle, joka annettiin Helsingissä 8 p:nä elokuuta 1872 käyttää oppikouluista nimitystä alkeisoppilaitos. Koulujärjestyksessä jaetaan alkeisoppi-lai-
tokset lyceumeihin ja realikouluihin. Lisäksi tulee valtion kus-
tantaa vaimoihmisten sivistystä varten naisväenkouluja. Näi-
den koulujen oppikirjoista Koulujärjestyksessä säädetään kah-
dessa pykälässä. Pykälässä 99 sanotaan: *“Oppikirja olkoon
pääasiallisesti välikappaleena muistoon painamaan mitä jo
on käsitelty, ja sen käyttämistä pitää opettajan asettaa likeiseen
yhteyteen suullisen opetuksen kanssa.”* Pykälässä 110 sääde-
tään yksityiskohtaisesti oppilaitoksen kirjastoista. Kirjastossa
piti olla kirjoja, *“joita tarvitaan jokapäiväiseen käyttöön, ja
joilla kunkin oppilaan itsen pitää olla varustettu taikka,
omien varain puutteessa, oppilaitoksen kustannuksella
varustettaman.* Pykälän 110 viimeisessä kohdassa säädetään:
*“Kirjain oston määrää rehtori asianomaisten opettajain
ehdoiteltua ja opettajakunnan siitä mielensä lausuttua.”*

Nämä säädökset ovat olleet pohjana kun myöhemmin

oppikoululaitos jakautui valtion kouluhin ja yksityisiin oppikouluihin. Valtion oppikouluissa kouluhallituksen hyväksymän oppikirjan käyttöönottamiseen tarvittiin kouluhallituksen kullekin koululle erikseen antama lupa. Lupa-anomuksen teki opettaja, johon rehtori liitti lausuntonsa ja lähetti anomuksen kouluhallitukseen. Lausunnossa piti käydä selville montako kappaletta sitä oppikirjaa, jonka tilalle uusi kirja tulee, on koulun kirjastossa ja missä kunnossa ne ovat. Oppilaita ei saanut määrätä hankkimaan uutta kirjaa ennen kuin kouluhallituksen lupa oli selvä. Rehtorin piti pitää luetteloa kouluissa käytettävistä kirjoista, ja luettelossa piti olla merkintä siitä, koska lupa oli saatu.

Yksityisoppikoulujen ohjesäännöissä oli määrätty siitä kuka päättää uusien oppikirjojen käyttöönottamisesta. Tavallisesti se oli rehtori tai koulun johtokunta. Päätös piti tehdä aina vasta asianomaisen aineen opettajien kuulemisen jälkeen. Yksityisoppikoulun tuli vuosittain syystiedonannon liitteenä lähettää luettelo käytettävistä oppikirjoista kouluhallitukseen ja myöhemmin lääninhallitusten kouluosastojen perustamisen jälkeen sinne.

Oppikoulujen kouluneuvostot

Laki oppikoulujen kouluneuvostoista säädettiin 10.12.1971. Laki oli kokeilulaki ja se säädettiin ennenkuin Helsinki siirtyi peruskoulujärjestelmään. Oppikoulujen kouluneuvostoon kuului yhtä monta opettajaa ja oppilasta. Heidät valittiin vaaleilla pääsääntöisesti niin, että oppilaat äänestivät oppilasjäseniä ja opettajat opettajajäseniä. Oli kuitenkin mahdollista myös ns. ristiinäänestys, jossa oppilaat pääsivät äänestämään myös opettajista. Kouluneuvostolain nojalla säädetyssä asetuksessa määrätään yksityiskohtaisesti kouluneuvoston tehtävistä. Asetuksen 1 §:n toisessa momentissa sanotaan, että

kouluneuvoston tehtävänä on “*esittää uusien asianmukaisesti hyväksytyjen oppikirjojen käyttöön ottamista kuultuaan asianomaisen aineen opettajia, oppiainekokousta ja vanhempainneuvostoa*”. Tilanne oli nyt sikäli ainutlaatuinen, että oppilaatkin pääsivät sanomaan mielipiteensä niistä kirjoista, joita heidän oli hankittava ja käytettävä koulussa.

Peruskoulun tulo

Helsingissä siirryttiin 1977 peruskoulujärjestelmään. Tällöin moni yksityisoppikoulu siirtyi kaupungin omistukseen niin, että keskikoulun I ja II luokkia vastaavat oppilaat jäivät kansakouluihin ja muodostivat siellä peruskoulun ala-asteen 5. ja 6. luokat. Entiset keskikoulun III - V luokat jäivät entisiin oppikouluihin ja muodostivat siellä peruskoulun yläasteen 7. - 9. luokat. Entiset oppikoulun lukioluokat VI - VIII muodostivat nyt uuden kouluyksikön, kunnallisen lukion, luokat I - III. Yksityisten oppikoulujen muuttuminen kunnallisiksi lukioiksi ei tuonut mitään muutosta lukioiden oppikirjavalintoihin. Kouluneuvostot jatkoivat toimintaansa lukioissa ja ne päättivät yleensä opettajien ehdotusten mukaisesti käytettävistä kirjoista. Myöhemmin kouluneuvostojen tilalle lukioihin tulleet oppilaskunnat voivat tehdä ehdotuksia käytettävistä kirjoista.

Oppikirjat siirtymävaiheessa

Helsingin kansakouluissa oli eri oppiaineissa samalla luokka-asteella käytetty vain yhtä ja samaa oppikirjaa. Saman oppikirjan käytöllä haluttiin vähentää vaikeuksia oppilaan vaihtaessa koulua. Tapa oli taloudellisestikin edullinen, koska varastoihin ei jäänyt ylimääräisiä tai vähän käytettyjä hukka-

Eräs äidinkielen oppikirja, jonka kouluhallitus hyväksyi "peruskoulun viidennen ja oppikoulujen keskikouluasteen ensimmäisen kouluvuoden äidinkielen opetusta varten." Kilpailevia oppikirjoja ilmestyi lähes kaikilta kirjankustantajilta.

kappaleita. Ennen peruskoulua oppikouluissa kukin koulu päätti itsenäisesti käyttämistään kirjoista, eikä silloin ajateltu yhteinäisyyttä eikä taloudellisuutta. Kaikki kouluhallituksen hyväksymät kirjat olivat käytettävissä. Näiden kahden käytännön, kansakoulujen opettajien oppikirjatoimikunnan ja oppikoulujen kouluneuvostojen roolin yhdistäminen Helsingin kaupungin peruskoulun oppilaiden oppikirjahankintojen menetelmäksi, oli haasteellinen. Ala-asteen kirjavalinnoissa oli luonnollista jatkaa kansakouluissa käytössä ollutta käytäntöä eli Opettajien oppikirjatoimikunta kartoittaa opettajien mielipiteen eri aineissa eri luokka-asteilla käytettävistä oppikirjoista ja esittää sen koululautakunnalle. Lautakunnan päätöksen jälkeen kouluvirasto hankkii sitten kirjat kouluille.

Helsingin koululautakunta ja kouluvirasto olivat aluksi sitä mieltä, että yhden kirjan periaatetta olisi syytä jatkaa myös peruskoulun yläasteellakin. Peruskouluun siirryttäessä olisi tällöin monella yläasteella monissa aineissa jouduttu vaihtamaan oppilaan käyttämää kirjasarjaa kesken yläasteen opintojen. Tältä vältyttiin, kun päätettiin, että ne oppilaat, jotka olivat peruskouluun siirryttäessä 7. luokalla 1977, saivat jatkaa samaa kirjasarjaa vielä 8. ja 9. luokilla. Näin peruskoulun alkuvuosina Helsingissä oli yläasteen kouluissa käytössä eri kirjoja yhdessä aineessa. Kun yläasteelle tulisi sellainen ikäluokka, joka oli koko ala-asteen käyttänyt kaupungin hankkimia oppikirjoja, niin ne jatkoivat ala-asteella aloittamallaan kirjasarjalla eli yläasteet olivat siirtymässä yhden oppikirjan käytäntöön.

Oppikirjatoimikunta laajenee

Peruskoulussa oppikirjan vaihtoa ja uuden oppikirjan käyttöönottoa varten kansakoulujen opettajien oppikirjatoimikunta muutettiin peruskoulun opettajien oppikirjatoimi-

---

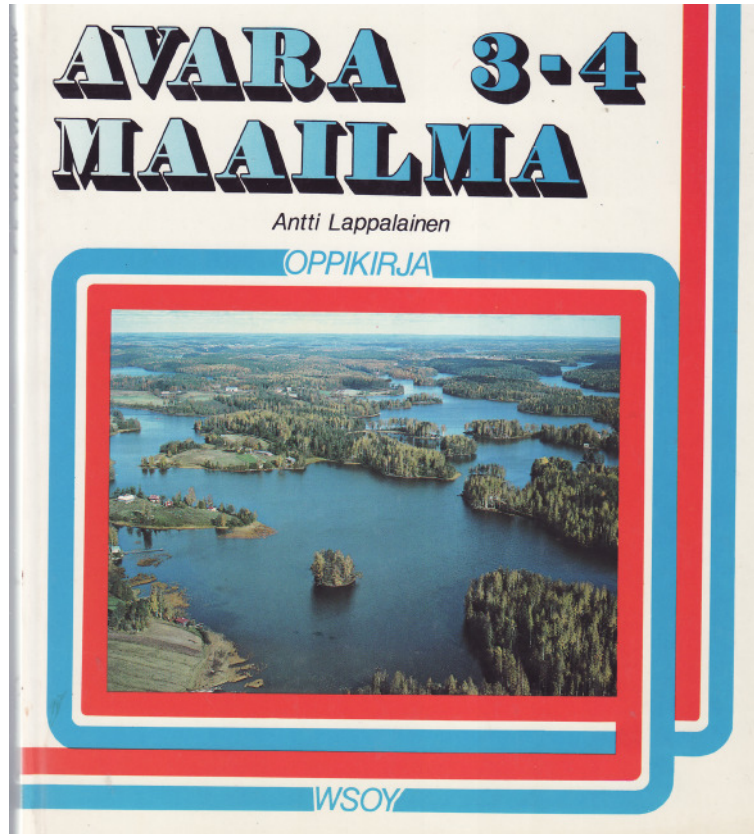
kunnaksi. Se tuli vastaamaan myös yläasteen aineenopettajien mielipiteen kartoittamisesta eri aineissa käytettävistä oppikirjoista. Oppikirjatoimikunnan kokoonpano järjestettiin oppiaine-pohjalta. Toimikunnassa oli alkuopetuksen ja eri oppiaineiden vastuopettajat. Helsingissä toimivat paikalliset pedagogiset aineopettajajärjestöt nimesivät edustajansa omiin oppiaineisiinsa. Toimikunnan opettajajäsenen tehtävänä oli seurata oman aineensa tai aineryhmänsä oppikirjamarkkinoita ja tehdä tarvittaessa esityksiä kokeluun otettavista uusista oppikirjoista sekä kokeiluun osallistuvista kouluista ja opettajista. Kokeiluun osallistuneet opettajat raportoivat kokeilunsa kokemukset kouluille. Kouluissa opettajien piti muodostaa näiden raporttien pohjalta mielipiteensä käytettävästä oppikirjasta. Mielipiteet kartoitettiin sitten oppikirjaäänestyksissä.

Oppikirjakustantajat järjestivät runsaasti opettajille suunnattuja uusien oppikirjojensa esittelytilaisuuksia. Aineenopettajat pystyivät näin yleensä tutustumaan omien aineidensa eri kustantajien tarjoamiin uusiin oppikirjoihin. Tällöin ei enää välttämättä tarvinnut järjestää yläasteilla uusien oppikirjojen kokeilua, vaan oppikirjaäänestykset voitiin pitää ilman kokeilijoiden lausuntoja.

Pakkokirjasta luovutaan

Helsingin siirtyessä peruskouluun matematiikassa oli alasteilla käytössä Valistuksen kirjasarja. Se tuli siten peruskoulun siirtymävaiheessa myös yläasteille. Siis Helsingin kaikilla yläasteilla käytettiin samaa matematiikan kirjasarjaa. Kun matematiikan tasokursseista luovuttiin, kaikki oppikirjakustantajat uusivat matematiikan kirjansa. Tällöin järjestetyssä oppikirjaäänestyksessä äänestyksen tulos oli niin tasainen, että oppikirjatoimikunta esitti kolmen kirjan vaihtoehtoa. Tätä kolmen kirjan vaihtoehdon käyttöönottoa oli toimikunnalle esittä

Antti Lappalaisen laatima maantiedon oppikirja kolmas- neljäsluokkalaisille oli värikäs ja suosittu oppikirja.

nyt myös Matemaattisten Aineiden Opettajien Liiton, MAOL:n Helsingin kerho ry. Koululautakunta päättikin hyväksyä Helsingissä yläasteella käytettäväksi WSOY:n, Otavan ja Weilin+Göösien (Valistus oli liittynyt WG:hen) kustantamat matematiikan oppikirjat. Tämä oli merkittävä vapautuminen kaikkien koulujen käyttämästä yhden kirjan periaatteesta. Joitakin harvoja tilanteita oli ollu aikaisemmin, jossa kirja voitiin valita kahdesta vaihtoehdosta. Sellainen rajoitus kuitenkin oli, että yhdessä koulussa eri rinnakkaisluokilla piti olla sama kirja.

Opettajien piti siis päästä konsensukseen koulussa käytettäväs-
tä kirjasta. Tämä useamman oppikirjan vaihtoehto ylestyi sitten
vähitellen muihinkin oppiaineisiin. Tämä näin käyttöön otettu
menettely toteutti sitä yli vuosisataista perinnettä, että opetta-
jilla ja paikallisilla kouluviranomaisilla on oikeus käyttää tai
olla käyttämättä oppikirjaa jossakin aineessa ja samoin oikeus
valita kouluhallituksen hyväksymistä oppikirjoista mieleisen-
sä. Kerran tätä oikeutta oli loukattu. Vuonna 1912 koulutoimen
ylihallitus määräsi, että kaikissa kansakouluissa oli käytettävä
tiettyjä nimeltä mainittuja Venäjän historian ja Venäjän maan-
tiedon oppikirjoja.

1990-luvulla monien asioiden vapautuessa myös
oppikirjavalinnoissa Helsingin koulutoimi delegoi kirjava-
linnat täysin koulukohtaisiksi. Kaupunki päätti kuitenkin vielä
sen mistä kirjakaupasta kirjat pitää tilata. Peruskoulut tilaavat
kirjansa oman talousarvionsa puitteissa, ja se aiheuttaa joskus
omat rajoituksensa kirjavalinnoille. Koululla saattaa olla käyt-
tökelpoisia vanhoja kirjoja, niin ettei kirjasarjaa kannata talo-
udellisesti vaihtaa. Kouluissa päätöksen edelleen tekee rehtori
kuultuaan asianomaisia opettajia.

Kun opettajat saavat itse ehdottaa kouluittain tilattavat
oppikirjat kustantajien kirjaluetteloista aivan vapaasti, ei Opet-
tajien Oppikirjatoimikuntaa enää tarvittu. Oppikirjatoimikunnan
työ päättyikin 1990- luvulla. Toimikunnan viimeisinä puheen-
johtajina toimivat opettajat Valle Ojaniemi ja Matti Pitkänen.

Lähteet:

- Urho Somerkivi: *Helsingin kansakoulun historia*
- Antti Lappalainen: *Helsingin opettajayhdistyksen historia*
- Lasse Paajanen ym: *Helsingin matikanmaikat*